

Саракун Л.П., к. філос. н.,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій

КОСМОПОЛІТИЗМ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СВІТОГЛЯД МАЙБУТНЬОГО ПЛАНЕТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Самовизначення людини щодо її місця у світі та взаємовідносин з ним залежить від буденного наявного досвіду, будучи пов'язане з потребами, цілями, інтересами самої людини. Проте світогляд передбачає образ «світу як цілого», що досягається при можливості «піднесення» над буденністю повсякденного існування і при виході в сферу всезагальності. Свого часу німецький філософ-екзистенціаліст К. Ясперс присвятив спеціальне дослідження психології світоглядів, оскільки світогляд не тільки окремих індивідів, а й соціальних груп і навіть епох в одних випадках тяжіє до гармонійного, оптимістичного, а в інших – до песимістичного, стурбовано-трагедійного сприйняття буття.

Світогляд і світоглядна орієнтація характеризуються широким рівнем інтегративності своїх підсистем – пізнавальної, аксіологічної, праксеологічної. Пізнавальні його елементи (уявлення, знання, ідеї) перебувають у діалектичному взаємовідношенні з усією світоглядною макроструктурою як частина й ціле. Вони позначені власними незалежними характеристиками і водночас несуть на собі відбиток цілого.

Щоб глибше зрозуміти природу і зміст світоглядних орієнтирів особистості важливо звернутися до методологічного потенціалу концепту цінностей (М. Вебер, В. Дільтей, Г. Ріккерт), їх динаміки у дискурсі модернізації і трансформації суспільства, культури й моралі особистості (У. Бек, Е. Гуссерль, М. Кастельс, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Тоффлер, Е. Фромм, М. Хайдеггер, О. Шпенглер).

Відомий дослідник Джеймс Сайр у книзі «Парад світів. Типологія світоглядів» виокремлює такі світоглядні системи, як теїзм, деїзм, натуралізм, нігілізм, екзистенціалізм, східний містицизм [14]. Він характеризує їх і простежує розвиток в історичному контексті, що дає можливість усвідомлювати не тільки свій спосіб мислення, а й оточуючих людей.

На перший погляд здається, ніби кількість світоглядів постійно збільшується, але насправді всі вони є відповідями на ті питання, які передбачають лише обмежену їх кількість. Для того, щоб краще усвідомити природу світогляду, можна розглянути його в контексті відповідей на наступні питання: що таке первинна реальність? Яка природа зовнішньої реальності? Що таке людина? Чому взагалі можливе пізнання? Яким чином ми дізнаємося, що правильно і що неправильно? У чому сенс людської історії?

У контексті основних світоглядів нерідко виникають й інші питання: хто править цим світом? Чи є людина вільною, або чим зумовлені наші вчинки? Хто створює цінності? Якщо нам здається, що відповіді занадто очевидні і тут нема чого розглядати, значить у нас є світогляд, проте немає і думки про те, що багато хто його не поділяє. Нам треба зрозуміти, що ми живемо в плюралістичному суспільстві, і, отже, те, що очевидно для нас, може бути неприйнятним для інших індивідів, що, в свою чергу, теж є світоглядом або, принаймні, певною філософською установкою особистості.

У працях Н. Менчинської та Т. Мухіної акцентується увага на тому, що світогляд, будучи системоутворюючим компонентом структури особистості, водночас пов'язаний з такими особистісними підструктурами як спрямованість людини і її інтелектуальна сфера. Однак його сутність не зводиться до названих підструктур: він інтегрує їх у собі.

В історичній генезі світоглядних орієнтацій існує тенденція звільнення людини від жорсткої регламентації її життєдіяльності спільнотою і переходу до нового способу організації соціального життя, що у теоретичному плані призводить до формування нового світоглядного конструкту, в якому фіксуються нові ідеї, цінності, ідеали, норми, принципи діяльності. Сучасне

людство увійшло в процес формування єдиної планетарної цивілізації, в якій окремі країни можуть втратити статус автономних самодостатніх одиниць. На думку відомого німецького соціолога й філософа У. Бека формування такого «відкритого всепланетного суспільства» є безсумнівним фактом, який не потребує доказів [2]. З ним можна погодитися, але слід підкреслити, що у сучасному світовому співтоваристві немає загальнолюдської, політичної, соціальної, економічної та духовної єдності. Постало протиріччя між глобалізацією та національною самобутністю держав (їх розвиток досягнув відчутної кризи, оскільки взаємозалежність світу обмежує їх суверенне право); між глобалізацією і окремими релігійними конфесіями. У світі йде боротьба світських і релігійних ідеологій. Роздробленість людства, як у просторі так і в часі, охопила всі форми життєдіяльності. Воно втратило орієнтири свого розвитку. Роз'єднане суспільство постало перед новими викликами і загрозами, що мають глобалізований характер і поставили на порядок денний проблеми виживання держав, націй, народів, етносів.

Глобалізація штучно гомогенізує суспільство, нівелюючи різноманітність окремих національних культур. Саме тому з'явилася потреба у відновленні рівноваги між єдністю і різноманітністю існуючих культур. Суспільні реалії вимагають принципово нової ідеї, яка б не заперечувала, а пристосовувалася до соціально-політичних практик і могла б зберегти та забезпечити співіснування людства. На світоглядному рівні це знаходить вияв у альтернативних стратегіях космополітизму, втіленні космополітичної практики. Основою для можливості існування космополітичного суспільства слугує глобальний міжнаціональний простір. Глобалізація сприяє виникненню монокультурного світу, руйнує базові основи національних культур, формує тип людини з космополітичним мисленням, що нігілістично відноситься до цінностей власної культури, тобто «громадянина світу», для якого національне не є атрибутом сакральності.

Феномен космополітизму, різні його аспекти досліджуються у працях багатьох сучасних науковців. Передовсім необхідно назвати роботи К. Аппія, Д. Арчібугі, І. Валлерстайна, Ю. Хабермаса, Е. Гідденса, З. Баумана,

Дж. Деланті та інших. Так, К. Аппія, розкриваючи особливості трансформації етичних цінностей, в роботі «Космополітизм: Етика в Світі незнайомих» намагається з'ясувати кордони між «своїми» та «чужими» і умови такого розмежування [19]. Важливе значення має його ідея ліберального космополітизму. Як зазначає дослідник, «ми цінуємо різноманітність форм соціального і культурного життя людей; ми не хочемо, щоб всі стали частиною гомогенної глобальної культури; і ми знаємо, що це також є фактом існування локальних відмінностей (як всередині держав, так і між ними)» [18, с. 94; 19]. У цьому сенсі космополітизм аж ніяк не виступає проти держави або локальних спільнот. Навпаки, вони саме й дозволяють в ліберальному дусі гарантувати космополітичну різноманітність ідентичностей. На його думку, космополітизм не тільки відчуття того, що все має значення – це різні способи буття людини.

Дж. Деланті висуває альтернативну концепцію європейської ідентичності, яку називає «європейським космополітизмом» [23]. Грецька дослідниця М. Папастепану вводить в обіг поняття «культуралістський космополітизм», що нерозривно пов'язаний з глобалізацією, вказуючи при цьому на необхідність розуміти відмінності між глобалізацією, глобалізмом і космополітизмом, оскільки вони породжені різними причинами і відображають різні сторони суспільного життя [25]. Космополітизм, як стверджувалося вище, – це культурне явище, що характеризує світогляд людини, тоді як глобалізація – тенденція суспільного розвитку, спрямована на становлення цілісного світу [16, с. 33]. Головний її імпульс – вільний обмін товарами, капіталами, маніпуляція свідомістю – стикається з локальним супротивом окремих культур, які хочуть зберегти свої архетипи, коди і традиції. Процеси глобалізації прискорюють виникнення нового способу організації соціального життя, що в теоретичному плані призводить до формування нового світоглядного конструкту, виникнення якого ускладнює діалектику загальнолюдського, національного та індивідуального в оцінно-пояснювальній, орієнтаційно-інтегративній і мотиваційно-спонукальній підсистемах світогляду на всіх рівнях його репрезентації. Тому глобалізацію прийнято описувати як складний

процес діалектики глобального і локального, поєднання тенденцій гетерогенності та гомогенності, що закріплено в терміні «глокалізація», запропонованого англійським соціологом Р. Робертсоном [26]. Глокалізація як поняття постглобалізаційне виникло у відповідь на труднощі в поясненнях соціальних змін у руслі глобалізаційних концепцій. Автор, здійснюючи аналіз сучасної глобалізації, наголошує на інституціоналізації процесу глобального творіння локального (від дрібних націоналізмів до розповсюдження світової субурбанізації). Локальності сучасного світу утворюються діяльністю формальних міжнародних інституцій, які пропагують «партикулярне» єднання з акцентом до автентичного повернення у масштабах всього світу. Підхід Р. Робертсона використав німецький соціолог і філософ У. Бек, який сформулював концепцію «транснаціонального соціального простору» [2], що включає транснаціональні корпорації, міжнародні компанії, фінансові інститути, етнічні діаспори, релігійні рухи і т. д. Ці транснаціональні утворення знаходяться у більш вигідному становищі, перерозподіляючи у свою користь владні повноваження, оскільки не пов'язані, на відміну від національних держав, умовами міжнародних договорів і конвенцій. Глобальні виробництво і збут формують глобального споживача – «громадянина світу» [15, с. 226].

Відтворити принципово іншу картину світоустрою третього тисячоліття, усвідомити напрям і зміст нового етапу в розвитку людини і суспільства дозволить альтернативний – космополітичний – світогляд. При виконанні даної місії він стає науковим світоглядом для нового часу соціального розвитку планетарної системи [5, с. 12]. Як зазначає У. Бек, космополітизм є визначальною рисою нинішньої новітньої глобальної епохи, в якій національні кордони та відмінності розчиняються. Сучасний глобалізований простір не знає меж. Відбуваються процеси глобалізації політики, освіти, культури, спорту, економічних та правових відносин, мережевої взаємодії. Світ все більше інтегрується, і в цьому процесі роль космополітичного світогляду не можна недооцінювати. Адже самі умови існування людства виявилися космополітизованими. В такому соціальному просторі індивіди схильні бачити

й оцінювати себе громадянами світу, що вільно переміщуються і у них з'являються нові ідеї, смаки та вподобання, які нерідко не співпадають з національними. Виникає так звана глобальна ідентичність, яка передбачає і вимагає космополітично мислячого індивіда, формування космополітичного світогляду, орієнтованого на трансформацію сформованих способів сприйняття. Космополітичний підхід дозволяє вирватися за межі усталених національних практик і тим самим сприяти їх інтеграції в глобальний контекст у поєднанні з локальним. Німецький дослідник пише про логіку «включеної диференціації», коли людина сама конструює свою самобутність, і цей процес є толерантним до національних, регіональних та інших відмінностей учасників [21].

Ідеї космополітизму, їх спрямованість на заперечення національної окремішності, нове розуміння батьківщини без державних кордонів з'явилися в античності. Винахід даного терміну приписують кініку Діогену. Його космополітизм мав радикальний характер, оскільки передбачав відмову від культури, мистецтва, науки, держави, сім'ї [24]. Діоген й інші кініки були першими «громадянами світу», які відчували і проголошували себе представниками Космополісу – всесвітньої держави. Подібної позиції дотримувалися і стоїки (Зенон, Сенека, Епіктет). Їх космополітичні ідеї були елементом цілісної концепції, хоча античний космополітизм не містив у собі принципів універсалізму, які характерні для християнської доктрини. Космополітичний характер цієї релігії проявився в перших священних текстах, починаючи з послань апостолів. Відомі слова апостола Павла: «Немає переді мною ні елліна, ні іудея», – писав він у своєму Посланні до галатів [1]. Від цього апостола, як зазначає У. Бек, «через Канта і Поппера до Ліотара й Рорті можна углядіти – в різних варіаціях – одну і ту ж діалектику. Вона передбачає обмеження небезпеки, що виходить від етнічних відмінностей, через підкреслення універсально-обов'язкової гуманності – іншими словами, вдаючись до західного універсалізму. З такої точки зору у реально існуючого

етнічного різноманіття немає тієї істинної цінності, на яку сам універсалізм претендує» [2, с. 79].

Космополітизм, як особливий тип світовідчуття, закономірно виникає в кризові або перехідні періоди розвитку культури, будучи її породженням. Саме на стику культури і цивілізації в явній формі проявляється амбівалентна, суперечлива природа суспільного розвитку, глобалізації та автаркії, космополітизму і патріотизму. У міру наростання глобалізації космополітизм набирає силу, як новий тип світогляду.

Не можна не враховувати того факту, що сучасне століття характеризується виникненням «транснаціональних форм життя», які сприяють виходу з-під впливу тотального державного контролю національної культури, ідентичності, традицій, завдяки ЗМІ та інформатизації суспільства. Технічні розробки привели до інтенсивного розпаду уявлень про національні держави як замкнуті структури. Проявляється симбіоз космополітичного та національного, космополітичного світогляду та локального, глобальної ідентичності та національної. Даний процес У. Бек назвав «комбінуванням», коли «локальні, національні, етнічні, релігійні та космополітична культури проникають одна в одну, вони взаємопов'язані і переплітаються – космополітизм без провінціалізму порожній, а провінціалізм без космополітизму сліпий» [2, с. 61]. Ситуацію інтерналізації філософ називає космополітизацією зсередини. Повсякденне життя як і раніше проходить на локальному рівні, але його не варто розуміти виключно локально. Основні переваги космополітичної перспективи – це включення «Іншого» як значимого і необхідного [4]. На думку дослідника, термін «космополітизм» більш епістемологічно релевантний для трансформацій сучасного світу, ніж термін «глобалізація», саме завдяки акценту на локальному [20]. Можна сказати, що космополітизм є соціальним конструктом, який створює соціальну реальність і допомагає вибудовувати новий світопорядок. В інтерпретації У. Бека він постає як визнання «інакшості Іншого» крізь призму зняття опозиції «друг–ворог». Він є найбільш прийнятним вираженням стану транснаціонального простору, який формується

під впливом глобалізації як діалектичного процесу, що створює транснаціональні соціальні зв'язки, знецінює локальні культури та сприяє виникненню інших культур. В межах парадигми світового товариства глобалізація розглядається позитивно, а парадигма, пов'язана з національною державою, постає як породження невирішених теоретичних проблем. На думку науковця, «різноманіття не має бути ієрархізоване чи заміщене суспільно прийнятими нормами, цінностями та стандартами, а, навпаки, має бути прийнятим і позначеним як позитивна цінність. Із точки зору космополітизму прийняття інших, як відмінних і тотожних одночасно, є життєво необхідною умовою» [3, с. 15].

Дослідник надає поняттю космополітизму статус ідеологічного, який набуває політичну спрямованість. Космополітизм має прийти на зміну традиційним ідеологіям епохи модерну, минаючи межі націоналізму, комунізму, соціалізму, неолібералізму [2, с. 2–3]. Перехід від світу національних держав до космополітичного світового порядку означає зміну пріоритетів: перехід від пріоритету традиційного міжнародного права до пріоритету прав людини. У другу епоху модерну затверджується принцип, відповідно з яким права людини передують міжнародному праву. Носіями прав людини є індивіди, а не колективні суб'єкти (нація, держава). Якщо права людини не відносяться виключно до внутрішніх справ тієї чи іншої держави, то відбувається «парадигмальний зсув» від національно-державного суспільства до суспільства космополітичного, у якому «міжнародне право за сприяння нації і держав звернене безпосередньо до індивідів, вважаючи тим самим юридично обов'язковим світове співтовариство індивідів» [2, с. 84].

Космополітизм з його ідеями світового громадянства, глобальності й глобальної взаємопов'язаності, принципами універсалізму і цілісності є досить затребуваним, оскільки він враховує «досвід історії», йому притаманне «рефлексивне усвідомлення подвійного характеру відмінностей і культурних протиріч», він оголює не тільки «страждання», але й можливість вибудувати власне життя та відносини у суспільстві в умовах змішаної культури [2, с. 56].

З цього випливає, що основу наукової картини світу ХХІ століття становить усвідомлення нового способу життєустрою планетарної спільності – планетарного соціального організму. В останні десятиліття поступово стираються кордони між державами, переосмислюються поняття «громадянство» і «держава». Зв'язок громадян з національними державами стає слабкішим, а європейське співтовариство поступово, але впевнено перетворюється в космополітичне суспільство із загальним європейським громадянством. Про це переконливо свідчить текст Договору про Європейський Союз, де вказано, що «будь-який громадянин країни-члена ЄС є одночасно громадянином Союзу» [17, с. 68]. Офіційно вже єдина «Велика Європа» починає активно формувати у населення загальноєвропейську наднаціональну свідомість та ідентичність. Процес розвитку і розширення Єдиної Європи вже не зупинити. Раніше уніфікованому європейському суспільству можна було протиставляти ісламські держави Сходу, які зберегли свою національну і культурну ідентичність. Сьогодні, наприклад, мусульманська Туреччина має намір стати членом ЄС.

В останні роки зарубіжні дослідники намагаються обґрунтувати тезу про те, що космополітизм стає світоглядно-ідеологічною платформою розвитку суспільства [2; 15], яка кількісно змінює морфологію планетарного світу в бік укрупнення організаційних структур (Південноамериканський Союз, Євразійський Економічний Союз, Європейський Союз і ін.), а якісно – завдяки зміні властивостей структури, що від «статусу центру» (створеного сукупністю окремих національних держав) переходить на рівень світового інформаційного суспільства. Параметрами управління онтологічним розвитком структури такого суспільства є соціальні мережі Інтернет: Facebook, YouTube, Telegram, Instagram, LinkedIn, Qzone, Twitter; нові форми радіозв'язку – голосове повідомлення мобільного телефону в SMS / WiFi та WiMax та ін.

Кардинальні зміни відбулися і в інформаційних технологіях (ІТ). Перш за все – це нове покоління мобільних пристроїв зв'язку, планшетні комп'ютери, хмарне програмування і хмарні бази даних. Інновації в сучасних інформаційних

технологіях мають ще більш глибокі наслідки, включаючи зміни способу життя, локалізації або глобальної інтеграції господарської діяльності. Інноваційна динаміка в ІТ породжує якісні зміни в освіті, медицині, має серйозні соціальні, політичні, міжнародні та військово-стратегічні наслідки, включаючи нові засоби розвідки й ведення бойових операцій. Висока ймовірність трансформації сфер професійної діяльності, зникнення багатьох масових професій, появи високого й стійкого структурного безробіття, зростання масштабів масової міжнародної і внутрішньої міграції, розмивання середнього класу і, відповідно, поляризації доходів [7, с. 209, 227–229, 277]. Це, звичайно ж, не означає, що бурхливий розвиток інформаційних технологій вже завершився, а весь інструментарій інформаційної епохи реалізований.

Тенденція становлення інформаційної єдності планетарного співтовариства полягає в переході від локально замкнутих інформаційних обмінів до створення універсального суспільства інформації (завдяки інформаційному обміну смислами), в якому беруть участь людина і суспільство. Аттрактором формування зазначеної тенденції є мережеві комунікації. Вони забезпечують соціальну взаємодію людей між собою. Мова Інтернету зараз є найвпливовішим засобом організаційного мислення та організаційної поведінки.

За такої перспективи космополітизація означає, що глобальний Інший вже не знаходиться «десь там» або поруч з нами, він «всередині» нас. З одного боку, вона підсилює змішання з глобальним Іншим, відкриваючи простір і перспективи для утвердження прав людини і багатоманітності способів конструювання соціального світу. Означений процес слід розглядати не як часткову або виняткову умову (яка існує чи не існує), або як мету, яку необхідно досягти, а швидше за все, як етико-політичний спосіб соціетальної трансформації, що ґрунтується на принципі відкритості світу та породжує феномен глобальної публіки, яка відіграє критичну роль у цих процесах трансформації. Акцент ставиться на космополітичних миттєвостях відкритості світу при зустрічі з глобально опосередкованими ризиками. З цієї точки зору,

рефлексивна космополітизація є формою розкриття світу, що виникає з можливостей трансформацій, іманентно властивих соціальному світу [22; 23]. З іншого боку, будучи пов'язаними з глобальними ризиками, процеси космополітизації породжують глибокі сумніви в збереженні людства, оскільки можуть мати антигуманні наслідки у тому випадку, якщо вийдуть з-під контролю людини.

Глобалізація пов'язується з реалізацією прав людини двома способами. Один з них постає ліберальним, інший – транснаціональним підходами [22].

Ліберальний підхід ґрунтується на тому, що лібералізація світової економіки і глобалізація сприяють інституалізації універсальних прав людини, тому що глобальне поширення ринкових механізмів неодмінно супроводжується поширенням влади закону і демократичної культури, а введення «сучасного» способу виробництва руйнує традиційні соціальні структури общинного типу, в яких права раціонального індивіда «приносяться в жертву» колективному обов'язку.

Транснаціональний підхід визнає «нерівний характер глобалізації, проте сприяє реалізації універсальної людяності. Хоча глобалізація і призводить до зростання нерівності, вона, тим не менш, сприяє формуванню нових географічних просторів і розвитку транснаціональних політичних інститутів прав людини, що, в свою чергу, створює основу для світового громадянства. Космополітичний підхід ставить під сумнів прийнятий за аксіому зв'язок між транснаціональною міграцією та реалізацією людяності, вказуючи на амбівалентність процесів космополітизації [2].

Зазначимо, що поняття «космополітизація» – це ідеал і реальність універсалізму, який містить у собі особливий вимір – глобальність, яка включає націоналізм і транснаціоналізм, який не виключає множинності етнічності та культур. Космополітизація – не універсальна антитеза партикулярностям (націоналізму, локалізму, культуралізму тощо). Її слід розглядати як синтез попередніх теорій, як подолання дуалізму між універсалізмом і партикуляризмом, інтернаціоналізмом і націоналізмом, між глобалізацією та

локалізацією. Тим самим космополітизація значно більше, ніж просто політична теорія, філософська утопія (чи антиутопія), програма управління, індивідуальний життєвий стиль чи стан розуму. Це реальність нашого часу, його критична теорія, оскільки вона кидає виклик найбільш фундаментальній з наших істин – істині національного. Космополітизація – дослідницька перспектива, політична реальність і новаційна теорія.

Але не можна не враховувати того факту, що будь-яка новація, що формується у просторі космополітизму, може стати затребуваною лише за умови її адаптації до світу національного, і за таких умов національна традиція може і має бути збагачена космополітичними, універсальними елементами. Космополітичні цінності, в свою чергу, присутні в національній традиції як умова їх подальшого розвитку. Все це сприяє успішному входженню у світ різноманітних взаємодій, що формуються глобально-космополітичним простором.

У. Бек вибудовує й обґрунтовує нову космополітичну концепцію, за допомогою якої стає можливим змінити весь світовий устрій. На думку автора, в еклектичних і мозаїчних формах існування космополітизму відбувається його «інфільтрація», він набуває риси реалістичного, який все більше враховує локальні особливості, сприяє адаптації універсальних цінностей до національної традиції, локусу, в протилежному випадку постають великі ризики різної фрагментації – політичної, етнічної, культурної тощо. В прагненні утвердитись у якості самостійного суб'єкта історії і зберегти національну культуру етнічні спільності нерідко вибирають шлях націоналізму, в якому вбачають спосіб протистояння космополітизму. Вихід із ситуації вбачається дослідником у доповненні національного світогляду елементами космополітизму, що уникне небезпеки націоналістичного позначення «інших» як «варварів», відкрившись ззовні у відношенні до інших народів, а з середини – у відношенні до власних меншин. Можна сказати, що космополітизм стає реалістичним у тому випадку, коли виходить з визнання відмінностей, у тому числі й етнічних, коли відбувається «взаємопроникнення різноманітних

стратегій сприйняття відмінностей» [2, с. 93–94]. До означених владно-стратегічних переваг космополітизму науковець додає права людини як джерело космополітичної влади, не називаючи вищу владну структуру, яка б керувала усіма цими процесами в світовому масштабі. Постає питання: яка роль у цьому процесі національних держав, які У. Бек трактує недосконалими, оскільки вони «структурно заперечують свою моральну відповідальність за права меншин та іноземців» [6, с. 412].

Реалістичність космополітизму полягає і в тому, що він виступає інструментом реалізації національних інтересів на основі визнання різноманіття і різноманітності національних форм, механізму приведення національних устремлінь у відповідність з вимогами як загальносвітового, так і національного розвитку. Криза національних держав постійно потребує вирішення питання не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях. Така тенденція призводить до узгодження дій однієї держави з діями інших, формування міжнародних відносин і становлення світового космополітичного суспільства та зміни світогляду: технократичного на космополітичний, який відтворить принципово іншу картину світоустрою третього тисячоліття. Такий світогляд дозволяє на основі нової картини світу усвідомити напрям і зміст нового етапу в розвитку людини та суспільства [5, с. 12].

Зокрема, сучасна дослідниця Ю. Бех обґрунтовує тезу про те, що космополітизм постає онтологічною єдністю планетарного співтовариства. Демократія у такому розумінні є параметром порядку нового світоустрою і забезпечує розподіл Світової влади в організаційній матриці планетарного життя [5], результатом чого є створення організованого суспільства, у якому Світова влада розподілена раціонально за участі світового громадянського соціуму. Головним виконавчим органом Всесвітньої держави на демократичних засадах постає Світовий уряд – єдина нормативно-правова система у формі загальноцивілізаційних цінностей, моралі та Світового права. Іншими словами, в майбутньому планетарному співтоваристві утвердиться космополітична демократія, яка, як відзначає російський науковець Ю. Кіршин, врахує

культурні, етнічні та релігійні особливості народів світу й не тільки збереже, людські цінності, але і підніме їх на більш високий рівень, що «буде сприяти ліквідації недосконалостей людства» [10].

Якщо зосередитися на особливостях ідеології космополітизму або на осмисленні того, що в світі без кордонів космополітичний підхід потрібен з точки зору епістемології, відкривається нове поле для дискусії щодо правоти прихильників і противників цієї ідеології. Це передбачає не тільки розробки нових категорій, а й перегляду основ соціологічної та політологічної теорій. Космополітичні реалії початку XXI століття вимагають виробити новий «синтаксис», а саме – «синтаксис» космополітичної дійсності.

Космополітичний світогляд необхідний як важлива умова вивчення процесу «розмежування» кордонів, який пробуджує неонаціональний рефлекс, що знову й знову примушує вибудовувати огорожі та бар'єри між державами. Відповіді на питання: «навіщо» і «чому» можна знайти тільки в умовах взаємодії та міжнародного співробітництва. Проте космополітичні реалії охоплюють й інші питання негуманних взаємин, коли кордони між «нами» і «ними» втрачають контури. Як наголошує У. Бек, «в епоху модернізму космополітизм розумівся лише розумом, але не в якості життєвого досвіду. Націоналізм же, навпаки, володів серцями людей». Далі він зазначає, що «в умовах Другої модерніти ця двоїстість сприйняття виявляється перевернутою. Космополітизмом пронизане повсякденне життя особистості у всіх його проявах; але націоналістичні поняття продовжують наполегливо відвідувати голови людей, не кажучи вже про їх присутність у теоріях і дослідницькій практиці суспільних наук» [2, с. 26]. Він також вказує на відмінність між космополітизмом і космополітизацією. «Таке розрізнення призводить до заперечення тези, що космополітизм – це свідомий і добровільний вибір, причому нерідко зроблений елітою. Поняття «космополітизації» покликано привернути увагу до того, що прийняття космополітизму також, і навіть перш за все, результат вимушеного вибору або побічний наслідок несвідомих рішень. Вибір статусу «чужака» або «негромадянина», як правило, не буває

добровільним. Його набувають у силу гострої необхідності, в результаті політичних репресій або загрози голоду. В інших випадках космополітизм перетинає кордони подібно безбілетнику» [2, с. 26–27]. Розвиваючи означену тезу, дослідник А. Кузнецов констатує, що індивідуальне існування людини «стає частиною іншого світу, інших культур, релігій, історій і глобальних взаємних залежностей, хоча вона не розуміє або відкрито не бажає цього» [12, с. 18]. І далі він зазначає, що рішення вступити в політичну сферу, яка була б ширше локальної, іноді приймається на дозвіллі, але частіше обумовлено об'єктивними обставинами. Тобто, космополітизм у кантівському сенсі, передбачає щось активне, а саме – впорядкування світу [12]. Космополітизація, навпаки, зосереджує нашу увагу на неконтрольованих подіях, що відбуваються з нами. Це свідчить про те, що космополітизм деформований (У. Бек). Та обставина, що реально існуючий космополітизм не є щось досягнуте у боротьбі, його не вибирають, він не приходить у світ разом з прогресом, а є щось спотворене і профановане, закамуюфльоване багатьма побічними ефектами, – це важлива і принципова риса космополітичного реалізму. Згаданий вище космополітизм, навпаки, виходить з почуття причетності до великого загальнолюдського цивілізаційного експерименту – з власними культурними символами і особливими засобами протистояння глобальним загрозам.

У космополітизмі розкривається постнаціональність, транснаціональність і глобальність. Аналогічний підхід знаходимо в соціології, яка відзначає неготовність і нездатність національної спільноти відповідати вимогам і ризикам глобалізованої сучасності. Під впливом існуючих тенденцій національне втрачає свої початкові риси й значення, і вимагає свого нового усвідомлення. Космополітична ідентичність акцентує увагу не на відмінності, а на способах взаємодії відмінностей – засадах принципів не виключення, а включення.

Виникає питання: за яких умов, у яких межах і ким певні принципи космополітизму так чи інакше впроваджуються в практику, стають таким чином реальністю? У методологічному ключі це питання може бути вирішене в

рамках теорії «глобального соціального ризику». У міру зростаючого визнання ризиків, викликаних глобальною взаємозалежністю, міцніє і спонукання прийти до космополітичних варіантів відповіді на них.

Космополіти часто нехтують роллю національної держави і недооцінюють значення національної ідентичності. Виникнення космополітичного світовідчуття викликано нівелюванням національних цінностей і засвоєнням індивідом цінностей різних локальних культур. Його світовідчуття стає зібраним з різноманітних розрізнених, засвоєних тільки ним одним принципів. У даному випадку характер такого поєднання забезпечує світовідчуття космополіта, яке можна назвати універсальним, бо воно втратило свою опосередкованість і тепер вимірюється масштабами глобалізованого світу.

Терміни «космополітизм» і «універсальність» часто використовуються дослідниками в одному смисловому контексті, оскільки в рівній мірі характеризують процеси, що відбуваються в сучасному світі. Д. Несбіт і П. Ебурдін у книзі «Що нас чекає у 90-і роки? Мегатенденції: Рік 2000», присвячуючи окрему главу проблемі універсального способу життя і культурному націоналізму, що протистоїть йому, висловлюються про те, «що світ все більше і більше стає космополітичним» [13, с. 135]. Співзвучні в смисловому контексті слова Ю. Кристєвої: «Як прихильник космополітизму, я щиро вірю, якщо у Європи є майбутнє – воно немислимо без духу універсалізму. Ми повинні подолати національні кордони як архаїзм, поважаючи при цьому національні особливості» [11, с. 18].

Механізми універсалізації культури в контексті космополітизації призводять до об'єднання різноманіття в єдності. Можна погодитися з думкою В. Діанової, яка у доповіді на міжнародній конференції «Мистецтво і цивілізаційна ідентичність (досвід функціонального аналізу кризових ситуацій в мистецтві і соціумі)» відзначила, що поняття «космополіт» доцільно визначати, виходячи з наявності і повноти поєднання цінностей різних культур, національних традицій, різних регіональних просторів [8, с. 11]. Тим самим

космополіт постає як суб'єкт, що поєднує в своєму світовідчутті безліч людських вимірів і тим самим здатний зрозуміти індивідуальну своєрідність тих, хто вважав за краще зберегти свою національну або етнічну самотність. «З такої точки зору в реально існуючого етнічного різноманіття немає тієї істинної цінності, на яку сам універсалізм претендує як би за визначенням. Зобов'язання поважати розходження не підтверджується; виявляється, що всі ми в кінцевому рахунку в рівній мірі є людьми, які претендують на рівні права. У випадках конфлікту, коли етнічне розмаїття ставить універсальні цінності під сумнів, ми повинні відстоювати універсалізм перед обличчям партикуляризму» [2, с. 79]. Показово, що ні універсалізм, ні партикуляризм не відкидають цінність прав людини, адже обидві сторони протистояння в тому чи іншому сенсі виходять з позицій людиноцентризму.

Не можна не визнати того факту, що існування в глобально-космополітичному просторі передбачає подолання національної вузькості, обмеженості, прагнень до ізолюваного існування, навіть якщо ці устремління викликані необхідністю збереження «чистоти» локальних форм життя. Це важливо і для космополітичного світогляду: існуючи на терені різноманітних локальних форм, саме космополітизм встановлює «правила гри», результатом яких стає або має стати не посилення відмінностей, а утвердження «компромісу» відмінностей, і в такому трактуванні він більш затребуваний.

У просторі транснаціональних відносин етнічне й космополітичне взаємопов'язані. Цей зв'язок виявляється повсюдно. Коли космополітичний світогляд не відповідає запитам етнічного розвитку, то у дію вступають чинники локального характеру, які покликані захистити національне від негативного впливу космополітизації. Наявне і протистояння тенденціям універсалізму, наслідком чого є утвердження гомогенності й локалізму, пов'язаного зі збереженням гетерогенності. Поява і утвердження схожих рис наштовхується на опір з боку локального, що прагне до збереження національної специфіки, і в наслідок чого воно стає вирішальним чинником

розвитку, особливо за наявності дискримінацій і нехтування національними інтересами.

Можна погодитися з думкою У. Бека, що «революційне подолання національно-державного порядку мислиме тільки у якості встановлення космополітичного режиму, який етично, прагматично і політично здійснює самообґрунтування у формі самоздійснюваного пророцтва» [3, с. 398]. Дослідник виокремлює три можливих джерела самообґрунтування космополітичного суверенітету. Перше – розумне право, яке засноване на ідеях І. Канта, згідно яких космополітизм самообґрунтовується і здійснюється у формах правового конституціоналізму. Космополітичні принципи знаходять загальну обов'язковість відповідно з неакцентованим внутрішнім примусом. Друге джерело – правовий позитивізм, який навпаки передбачає, що принципи обґрунтування правових норм завжди виключені. Легітимність означеного режиму оцінюється за ступенем його емпіричної законності, яка залежить від конкретних обставин. Тобто за таких умов космополітизм обґрунтовує себе сам. Третім джерелом є прагматизм, який виходить з того, що космополітичний режим самообґрунтовується завдяки можливості вирішувати глобальні проблеми. Якщо він виправдовує себе на практиці, то знаходить легітимність [3, с. 397–398].

Свою аргументацію на користь самообґрунтування космополітизму У. Бек підсумовує тим, що при космополітичному режимі моральний, основний для всіх порядок утверджують для нового людства, яке не має кордонів. Його легітимність вибудовується не з легітимаційних джерел національно-державного порядку, який територіально обмежений, а з власних джерел легітимності, оскільки лише вони дозволяють створити моральний і правовий порядок для всіх і кожного, але, проти національно-державних акторів і принципів легітимності.

Легітимність космополітичного порядку не може завойовуватися «знизу вгору», тобто завдяки демократичному голосуванню та схваленню окремих держав. Вона має обґрунтовуватися «зверху вниз», дедуктивно, виходячи з

універсальності принципів і основних положень – з наслідків для всього людства і кожної окремо людини [3, с. 390].

Утвердження космополітичного режиму, що здійснюється як природним, так і штучним шляхом, може призводити (і призводить) до ризиків і конфліктів. У центрі стоять модернізаційні ризики в яких присутня тенденція до глобалізації, яка охоплює виробництво й відтворення, перетинає національно-державні кордони і в цьому сенсі породжує наднаціональні та некласові глобальні загрози з їх своєрідною соціальною та політичною динамікою. У кінцевому підсумку постає питання: як подолати глобальні ризики в умовах плюралізму конкуруючих модерніт з їх різними нормативними моделями, матеріальними інтересами і конфігураціями політичної влади? На думку Р. Зуйкова, відповідь на поставлені питання дає поняття космополітичної Realpolitik.

Космополітична Realpolitik не апелює до загальних ідей і ідентичностей, а ставить на чільне місце владу й інтереси. Якщо ми приймаємо таку «реалістичну» точку зору, то найбільш важливим питанням стає моделювання гегемоністських «ігор мета-влади» глобальної внутрішньої політики та відстоювання інтересів таким чином, щоб вони служили реалізації загальних космополітичних цілей [9].

Нова історична реальність суспільства всесвітнього ризику полягає в тому, що жодна нація не здатна впоратися зі своїми проблемами самотужки. Космополітизм не закликає до того, щоб жертвувати власними інтересами або віддавати перевагу виключно високим ідеям та ідеалам. Навпаки, космополітична Realpolitik визнає, що політичні дії здебільшого засновані на інтересах. Але наполягає на тому, щоб переслідування власних інтересів відповідало інтересам спільноти. Так, космополітичний реалізм, по суті, означає визнання легітимності інтересів інших, зокрема національних, у поєднання з власними інтересами. В ідеалі індивідуальні та колективні цілі (як національні, так і глобальні) можуть бути досягнуті одночасно. Проте, часто доводиться стикатися з обмеженнями і дилемами космополітичної Realpolitik.

Зокрема, має та чи інша проблема космополітичне вирішення залежить від нормативних та інституційних рамок. Тому основна ідея сьогодення: майбутнє відкрито і воно залежить від рішень, які ми приймаємо.

Сценарій розвитку прийдешньої цивілізації на думку У. Бека є «повернення до початку», але на більш вищому рівні. При цьому він обґрунтовує нову критичну теорію, завдяки якій автору уявляється можливим «зрушити» все людство «з національно державницької уяви на космополітичну». На відміну від методологічного націоналізму (як «джерела помилок у політиці») теоретизуються нові поняття на транснаціональному рівні у взаємодії з новими світовими економічними акторами, глобальним громадянським суспільством і його гіпотетичною владою як опонентом влади капіталу, наднаціональними організаціями, національними державами. Сама ж транснаціональна політика – це політика множинності кордонів «в умовах плинного, багатозначного прикордонного розмежування». Толерантність різноманіття за цих умов, на його думку, обмежується тільки правом і мораллю. Розраховувати, що космополітизм стане безумовною цінністю і єдиним регулятором суспільних відносин для всіх людей (навіть у віддаленій перспективі) було б великою наївністю. Як і в минулому, так і сьогодні має місце прагнення окремих національних держав до можливо більшої незалежності, до недоторканності партикулярних прав і привілеїв, навіть у разі, коли світ за основними соціально-економічними параметрами сформується як єдина система. Іншими словами, ми приречені жити одночасно в умовах не тільки глобального, а й локально влаштованого світу з його різноманіттям культур.

Підсумовуючи зазначимо, що сучасна цивілізація зіткнулася з проблемами такого рівня складності, які вимагають розробки концепції космополітичного світогляду, яка асимілювала б національний світогляд з його обґрунтованим скептицизмом, одночасно відкривши його для сприйняття існуючих загроз і криз та відповідала б масштабу і змісту історичного часу. Майбутнє планетарне співтовариство залишиться культурно різноманітним і

гетерогенним. І цілком очевидно, що сприйнятливість космополітичних ідей, їх поширення буде знаходитися в прямій залежності від рівня розвитку громадянського суспільства у світовому масштабі.

Література:

1. Ап. Павел. Послание к Галиатам, 3, 28.
2. Бек У. Космополитическое мировоззрение. М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. 336 с.
3. Бек, У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). 2007
4. Бек, У. Космополитическая глобализация. 2003 URL: <http://www.globalaffairs.ru/articles/2328.html>.
5. Бех Ю. Космополітизм як світоглядно-ідеологічна платформа розбудови освіти ХХІ століття // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методологічний часопис, 2015. № 4(59). С. 11-16.
6. Виноградов, В.Д. Национальное и «космополитическое государство»: миф и реальность. Вестник Санкт-Петербургского университета. 2010. Вып. 2, 411-413.
7. Глобальная перестройка / отв.ред.акад. А.А. Дынкин, акад. Н.И. Иванова / ИМЭМО РАН. М.: Весь Мир, 2014. 528 с.
8. Дианова В. М. Космополитизм в эпоху глобализации // Вопросы культурологи, 2007. № 1. С. 8-12.
9. Зуйков Р. С. Идеология мирового общества: политико-системный анализ Век глобализации, 2014. Вып. 2(14), 91-104. <https://www.socionauki.ru/journal/articles/248999/>
10. Киршин Ю. Я. Концепция космополитизма. URL: <http://scicenter.online/politicheskaya-filosofiya/kratkaya-biografiya-130904.html>.

11. Кристева Ю. Чуждые сами себе: мечта об исключительности // Керни Р. Диалоги о Европе. М., 2002. С. 17-18.
12. Кузнецов А.М. Глобализация или космополитизация: об одном дискурсе современной западноевропейской социологии // СОЦИС, 2014. № 12. С. 12-20.
13. Нэсбит Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы? Мегатенденции: Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы. М., 1992. С. 130-156.
14. Сайр ДЖ. Парад миров. Типология мировоззрения. СПб.: «Мирт», 1997. 248 с.
15. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. Мн.: Книжный дом, 2003. С.226-227.
16. Чумаков А.Н. Глобализация и космополитизм в контексте современности // Вопросы философии. 2009. № 1. С. 32-39.
17. Этнические и региональные конфликты в Евразии: в 3 кн.: Кн. 3 Международный опыт разрешения этнических конфликтов / Общ. ред. Б. Коппитерс, Э. Ремакль, А. Зверев. М.: Издательство «Весь Мир». 1997. 304 с.
18. Appiah, K. A. "Cosmopolitan Patriots", in Cheah, P. and Robbins, B. (eds). *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998. P. 94.
19. Appiah, K. A. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York: Norton, 2007, Paperback. 224 S.
20. Beck, U. *Cosmopolitanization – Now! An interview with Ulrich Beck*. *Theory, Culture & Society*, 2001. Vol. 18 (4).
21. Beck, U., Grande, E. *Cosmopolitanism: Europe's Way Out of Crisis*. *European Journal of Social Theory*. 2007. Vol. 10, 1, 67-85.
22. Beck, Ulrich *The Cosmopolitan Vision*, Cambridge, UK/Malden, MA: Polity Press. 2006.
23. Delanty, Gerard *The Cosmopolitan Imagination: The Renewal of Critical Social Theory*, Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2009. 308 p.

24. Heater, Derek. World Citizenship. Cosmopolitan Thinking and Its Opponents. London, New York: Continuum. 2002. P. 26-27.
25. Papastephanou, Marianna. Thinking differently about cosmopolitanism : theory, eccentricity, and the globalized world. p. cm. – (Interventions: education, philosophy & culture). London, New York: Taylor & Francis, 2012. 167p.
26. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. SAGE. 1992. 224 p.